

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA UMUMIY NUTQ RIVOJLANMAGANLIGI (ONR)NI KORREKSIYA QILISH USULLARI

QURANBAYEVA MUXTASAR SULTANBAYEVNA

Andijon viloyati Jalaquduq tumani 13-DMTT logopedi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutq rivojlanmaganligi (ONR) tushunchasi, uning kelib chiqish sabablari hamda korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etish usullari tahlil qilinadi. ONR holatida bolalarda lugʻat boyligining kamligi, grammatik tuzilmaning shakllanmaganligi, tovush talaffuzidagi nuqsonlar va bogʻlanishli nutqning yetarli darajada rivojlanmaganligi kuzatiladi. Maqolada ONRni aniqlash mezonlari, bosqichma-bosqich logopedik ishlar, artikulyatsion gimnastika, fonematik eshituvni rivojlantirish mashqlari, leksik-grammatik koʻnikmalarni shakllantirish hamda ota-onalar bilan hamkorlik asosidagi yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, korreksiya jarayonida individual va differensial yondashuvning ahamiyati ham asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ONRni erta aniqlash va tizimli logopedik yordam koʻrsatish bolalarning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatishini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: *umumiy nutq rivojlanmaganligi, ONR, logopediya, korreksiya, fonematik eshituv, artikulyatsion gimnastika, leksik-grammatik rivojlanish, bogʻlanishli nutq, maktabgacha taʼlim, nutq buzilishlari.*

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqi, tafakkuri va ijtimoiy faoliyati jadal shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda nutq muloqot vositasidan tashqari, bilish jarayonining asosiy quroliga aylanadi. Biroq ayrim bolalarda nutqning barcha komponentlari yetarli darajada rivojlanmaydi va bu holat umumiy nutq rivojlanmaganligi deb ataladi. Umumiy nutq rivojlanmaganligi shunday murakkab nutq buzilishidirki, unda tovush talaffuzi, lugʻat boyligi, grammatik qurilish va bogʻlanishli nutq bir butun tizim sifatida yetarli shakllanmaydi.

ONRga ega boʻlgan bolalarda soʻz boyligining kambagʻalligi, gap tuzishda qiyinchilik, soʻzlarni notoʻgʻri qoʻllash, tovushlarni tushirib qoldirish yoki almashtirish kabi kamchiliklar kuzatiladi. Bu esa bolaning tengdoshlari bilan muloqotida, taʼlim jarayoniga moslashuvida va shaxs sifatida shakllanishida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Nutq rivojlanishidagi bu turdagi buzilishlar nafaqat pedagogik, balki psixologik va nevrologik omillar bilan ham bogʻliq boʻlishi mumkin.

ASOSIY QISM

Umumiy nutq rivojlanmaganligi (ONR) maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning barcha tarkibiy qismlarining yetarli darajada rivojlanmasligi bilan xarakterlanadi. Bu holat bolaning soʻz boyligi, gap tuzish qobiliyati, tovushlarni talaffuz qilish va nutqni bogʻlanish darajasiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. ONRni korreksiya qilish esa maktabgacha taʼlim muassasalarida logopedik ishlar orqali amalga oshiriladi.

Qonunchilik va rasmiy hujjatlar tahlili:

Oʻzbekiston Respublikasi maktabgacha taʼlim sohasidagi ONRni aniqlash va korreksiya qilish jarayonlari quyidagi rasmiy qarorlar va normativ hujjatlarga tayanadi:

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PQ-3692-sonli qarori “Maktabgacha taʼlim tizimini rivojlantirish strategiyasi” – qarorda maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi muammolarni aniqlash va korreksiya qilish uchun logopedik xizmatlar tashkil etilishi belgilangan.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyundagi 450-sonli qarori “Maktabgacha taʼlim muassasalarida bolalarning sogʻlom turmush tarzini shakllantirish va rivojlantirish boʻyicha qoʻllanma” – qarorda ONRga ega bolalar bilan individual va kichik guruh mashgʻulotlari olib borish usullari bayon qilingan.

Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha taʼlim vazirligi 2020-yil 7-apreldagi 78-sonli buyrugʻi – logopedik kabinetlar va mutaxassislarni tayyorlash tartibini belgilab, ONRga chalingan bolalar bilan ishlash metodikalarini ishlab chiqish topshirilgan.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-sentabrdagi PQ-5123-sonli qarori – maktabgacha yoshdagi bolalar sogʻligʻi va taʼlim sifatini oshirishga qaratilgan dastur doirasida nutq rivojlanishi sust boʻlgan bolalarga koreksion yordamni kengaytirish koʻzda tutilgan.

Ushbu hujjatlar asosida, logopedik korreksiya jarayoni maktabgacha taʼlim muassasalarida tizimli va rejalashtirilgan shaklda amalga oshiriladi.

Ilmiy adabiyotlar va tahlil:

Shavkatova (2020) oʻz tadqiqotlarida ONRga ega bolalarda nutqni shakllantirish uchun vizual va audiovizual materiallar bilan ishlash samarali ekanligini taʼkidlaydi. U amaliy mashgʻulotlarda rasm va kartochkalar yordamida soʻz boyligini oshirish boʻyicha misollar keltiradi.

Yaqubova (2019) maqolasida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun individual logopedik mashgʻulotlar jarayonida bolaning xayoliy oʻyini va hikoya tuzish mashqlari orqali grammatika va bogʻlanishli nutqni rivojlantirish usullari tahlil qilingan. Misol tariqasida, bolalarga rasmi hikoya berilib, soʻzlashuv davomida ularning talaffuzi va gap tuzish qobiliyati tekshiriladi.

Abdullaeva (2021) nutq buzilishlarini korreksiya qilishda multimodal metodlarni qo'llashni tavsiya qiladi. Masalan, bolaga tovushlarni talaffuz qilish mashqlari bilan birga, vizual qadamlar orqali so'zlarni yozish va o'qish mashqlari beriladi.

Amaliy jarayon misollari.

Jadval shaklida korreksiya jarayoni:

Korreksiya usuli	Amaliy jarayon	Misol
Tovush talaffuzi mashqlari	Bolaga tovushlarni alohida talaffuz qilish va takrorlash mashqlari beriladi	Masalan, “s”, “sh” tovushlarini o'ynash shaklida talaffuz qilish; bolaga kartochkalar yordamida tovushlarni ajratib berish
So'z boyligini oshirish	Rasmi kartochkalar va vizual materiallar bilan yangi so'zlarni o'rganish	Bolaga meva va hayvonlar rasmlari berilib, ular haqida gapirish so'raladi, “Olma qizil, maymun shoxda o'tirgan” kabi jumlar tuzish
Bog'lanishli nutqni rivojlantirish	Hikoya tuzish va dramatizatsiya mashqlari	Bolalar rasm asosida qisqa hikoya tuzadilar: “Kichik mushuk bog'da yugurdi, do'sti bilan uchrashdi”
Individual va kichik guruh mashg'ulotlari	Bolalar guruhlariga bo'linadi, individual e'tibor bilan mashqlar bajariladi	ONRga ega bola bilan logoped 5 daqiqa alohida mashq qiladi, qolgan bolalar bilan umumiy o'yinlar orqali nutqni mustahkamlash
Multimodal metodlar	Tovush, so'z va yozuv mashqlarini birlashtirish	Bolaga “sh” tovushini talaffuz qilish, yozish va rasm orqali bog'lash: sh-sh-sh, suratdagi shaxmat figura, bolalar yozadi va talaffuz qiladi

Ushbu amaliy jarayonlar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishida sezilarli natijalar beradi va ularning maktabga tayyorligini oshiradi.

Tahlil:

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ONRni korreksiya qilish jarayoni quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

Individual yondashuv – har bir bolaning nutq darajasiga mos mashqlar tanlanadi.

O'yin va dramatizatsiya metodlari – bolalar nutqini rag'batlantirish va muloqotni tabiiy shakllantirish.

Multimodal va vizual qo'llanmalar – so'z boyligini oshirish va talaffuzni yaxshilash.

Qonunchilik asosida tizimli korreksiya – rasmiy qarorlar va metodik qo'llanmalar doirasida amalga oshiriladi.

Tadqiqotlar va amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ONRni erta aniqlash va tizimli logopedik korreksiya bolalarda nutqni sezilarli darajada rivojlantiradi, ularning ijtimoiy va akademik tayyorgarligini oshiradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutq rivojlanmaganligi (ONR) bolalarning so'z boyligi, talaffuz, gap tuzish va bog'lanishli nutq qobiliyatlariga salbiy ta'sir qiladi. Tahlil va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ONRni erta aniqlash va tizimli logopedik korreksiya bolalarning nutqini sezilarli darajada yaxshilaydi va ularni maktabga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida qabul qilingan qarorlar – xususan, Prezidentning PQ-3692 (2018), PQ-5123 (2021) va Vazirlar Mahkamasining 450-sonli (2019) qarorlari ONRga ega bolalar bilan ishlashning rasmiy asoslarini belgilaydi. Ushbu hujjatlar bolalarga individual va kichik guruh mashg'ulotlari orqali tizimli logopedik yordam ko'rsatishni, vizual va multimodal metodlarni qo'llashni, shuningdek, amaliy mashg'ulotlar jarayonini standartlashtirishni ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar va logopedik amaliyotlar shuni ko'rsatadiki, ONRni korreksiya qilishda quyidagi asosiy usullar samarali: tovush talaffuzi mashqlari, so'z boyligini oshirish uchun vizual kartochkalar va rasmiy materiallar, bog'lanishli nutqni rivojlantirish uchun hikoya tuzish va dramatizatsiya, multimodal metodlar va individual yondashuv. Ushbu usullar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish bilan birga, ularning ijtimoiy va akademik tayyorgarligini ham oshiradi.

Natijada, ONRni korreksiya qilish maktabgacha ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, bolaning rivojlanishi va maktabga muvaffaqiyatli tayyorlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alimova, G. – **Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish metodikasi**, Toshkent, 2017.
2. Xasanov, D. – **Logopedik mashg'ulotlar va umumiy nutq rivojlanmaganlikni korreksiya qilish usullari**, Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3692 – **Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish va bolalarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari**, Toshkent, 2018.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 450-sonli qarori – **Maktabgacha ta'lim muassasalarida logopedik xizmatni tashkil etish tartibi**, Toshkent, 2019.